

POLITICĂ ȘI CULTURĂ SUB SEMNUL TOTALITARISMULUI UNIVERSITATEA DIN IASI ÎNTRE 1945 ȘI 1965

Dan LAZĂR

Anul 1945 a reprezentat pentru Universitatea din Iași debutul unei perioade marcată de multiple dificultăți. Cele mai multe mărturii ale epocii confirmă această realitate, în condițiile în care acestea au venit din partea membrilor de prestigiu ai comunității universitare ieșene, care au descris și caracterizat anii războiului, deopotrivă și pe cei postbelici, ca fiind cei mai dificili din întreaga existență a primei instituții de învățământ superior a României moderne.

Ingerințele asupra Universității din Iași au îmbrăcat forme multiple de manifestare: de ordin material, de natură politică, la care se adaugă, ca element de noutate, presiunea ideologiei marxist-leniniste, în emergență, în vederea transformării radicale a componenței și competențelor corpului profesoral în acord cu noua orientare a statului român de după 23 august 1944.

Din punct de vedere material, Universitatea s-a confruntat cu perioada refugiului instituției în Transilvania, cu deteriorarea serioasă a corpului principal și a celorlalte așezăminte (cămine studențești, laboratoare, biblioteci), dublată de solicitarea imperativă a Comisiei Aliate de Control (CAC) de restituire către URSS a instrumentarului științific și a volumelor de specialitate aduse la Iași din Basarabia, nordul Bucovinei și Transnistria în anii războiului din Răsărit.

Dificultățile economice, mult mai vizibile la Iași și în Moldova decât în alte părți ale României, au grevat cu prisosință și asupra situației materiale a corpului profesoral și administrativ, implicit a studenților, o stare de lucruri adeseori minimalizată de noile „autorități democrate” de la București. Penuria cronică de fonduri bănești, de combustibil, de spații locative pentru membrii comunității academice și studențești – în condițiile în care orașul a fost puternic afectat de consecințele „Ofensivei

Iași-Chișinău” – dar, mai ales, sentimentul acut al lipsei de orizont au marcat puternic primii ani postbelici la Universitatea ieșeană.

Într-o suită de memorii trimise Ministerului Educației Naționale pe parcursul anului 1945, Ilie Popa, prorectorul instituției, a făcut cunoscut ceea ce se știa și la Guvern: „Universitatea din Iași a fost cea mai crunt lovită de război [...]. Fără laboratoare și biblioteci, profesori și asistenți [...] universitatea nu-și poate reface și nici îndeplini misiunea”¹. Mai mult, prorectorul Popa a insistat asupra impactului cultural și atitudinal pe care l-a avut și urma să îl aibă Universitatea asupra Iașilor și a locuitorilor săi: „În octombrie 1944, fiind trimis de universitatea pribeagă la Alba Iulia să cercetez starea localului din Iași am constatat că populația rămasă în Iași dorea ca universitatea să revie cât mai neîntârziat în orașul aproape pustiu și plin de ruine, deoarece această populație știa că *Iașul lipsit de școală este un oraș merit pieirii*” (s. n.)².

Ședința Senatului Universității, din 31 iulie 1945, a dat expresie, la rândul ei, nemulțumirilor corpului academic de la Iași față de tratamentul la care era supusă instituția din partea guvernului Groza. Delegatul Facultății de Litere, Dan Bădărău, a arătat că forurile superioare de la București nu acordă suficient sprijin Universității ieșene, nici din punct de vedere moral, nici material, pentru că, din punct de vedere al salarizării, Iașii „continuă să aparțină categoriei a doua”³. Profesorul Bădărău a reclamat „inegalitatea față de toate celelalte centre universitare”⁴, inexplicabilă din punct de vedere material și „umilitoare din punct de vedere moral”⁵. Delegatul Facultății de Științe, profesorul I. Botez, și-a exprimat, la rândul său, nemulțumirea că Bucureștiul manifestă, ca și în anii trecuți, „neglijență față de Iași”⁶. Pe de altă parte, acesta a elogiat demersurile repetate ale rectorului demisionar, Alexandru

¹ DJANI, Fond Rectorat, dosar 8/1945, f. 547.

² *Ibidem*, f. 546. Prorectorul Ilie Popa face trimitere, cu această ocazie, la aluziile prezente în cercurile guvernamentale și academice de la București potrivit cărora Universitatea ar putea să nu mai revină la Iași. Erau colportate știri ale mutării instituției la Bacău, Sibiu sau Craiova.

³ *Ibidem*, f. 592. Procesul Verbal al ședinței Senatului din 31 iulie 1945.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 593.

⁶ *Ibidem*, f. 594.

Myller⁷, de a fi readus la Iași universitatea aflată în refugiu. Faptul a fost subliniat și de către Constantin Balmuș, decanul Facultății de Litere⁸.

Sub raportul schimbărilor de ordin politic din România de după 23 august 1944, Universitatea a suferit, de asemenea, mutații definitorii. Instituția de învățământ superior ieșeană a intrat, *volens nolens*, în prim planul acestor transformări. Convenția de Armistițiu cu Națiunile Unite, semnată la 12 septembrie 1944, a avut repercusiuni importante asupra destinului universității. În conformitate cu prevederile acesteia, Comisia Aliată de Control, aflată *de jure* sub controlul Aliatilor, *de facto* sub cel al URSS, a purces la inventarierea bunurilor universității dobândite în timpul războiului împotriva Uniunii Sovietice din zonele care s-au aflat „sub ocupație românească”, urmând ca acestea să fie retrocedate URSS.

În plus, CAC a solicitat imperativ Rectoratului universității clarificarea situației studenților originari din Basarabia și nordul Bucovinei, „care absolvind în 1940 sau înainte *nu pot justifica șederea în țară între iunie 1940 - iunie 1941*” (s. n.)⁹. Rectoratul a solicitat decanatelor, în conformitate cu „cererea CAC Iași”, listele cu studenții al căror loc de origine era Basarabia și nordul Bucovinei și care au locuit în aceste provincii în cursul anilor 1940-1941: „Această listă va cuprinde pe studenții care s-au înscris ulterior anului școlar 1940-1941 și la care din diploma de bacalaureat reiese că în 1940-1941 au urmat la o școală din Basarabia [...]”¹⁰.

Intrarea României în orbita dominației sovietice, implicit sub conul de umbră al ideologiei marxist-leniniste, a reprezentat, pentru comunitatea universitară ieșeană, deturnarea unui profil academic racordat, până la declanșarea războiului, spiritului european. Sub „camuflajul” solicitărilor Comisiei Aliate de Control, guvernul Groza a solicitat, în repetate rânduri, ca mediul universitar din România să se racordeze grabnic și cu eficiență la noile comandamente, astfel încât *un suflu nou* să străbată întreg învățământul, de la cel primar până la cel universitar. Erau cerute măsuri reparatorii față de „intelectualitatea progresistă”, care a avut de suferit, într-o formă sau alta, în vechiul regim. Formula, de un echivoc desăvârșit, a lăsat cale liberă

⁷ Demisia din funcția de rector a lui Alexandru Myller este subsumată unor circumstanțe de ordin politic, asupra cărora vom reveni.

⁸ DJANI, Fond Rectorat, dosar 8/1945, f. 594.

⁹ *Ibidem*, f. 37.

¹⁰ *Ibidem*. Acești studenți urmau a fi „repatriați” în URSS.

interpretărilor arbitrare privitoare la evaluarea gradului de *intoxicare fascistă*, a purificării *atmosferei reacționare* din universități și a curmării *inerției*, bănuită a fi întâlnită în diverse forme de manifestare atât la profesori, cât și la studenți.

În ceea ce privește destinul Universității din Iași, „memoria” anilor interbelici, receptată acum în paradigmă vindicativă de către noua elită politică (și academică), a reclamat, mai mult ca oriunde în România, măsuri radicale de „exorcizare”. În orașul în care au activat A. C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu, perceput și după 23 august ca un fost „bastion” al luptei împotriva bolșevismului și în care a avut loc Pogromul din iunie 1941, urma să se facă „rezeecție” și în mediul universitar, conform cerințelor Comisiei Aliate de Control.

Numărul studenților membri ai PCR sau intrați, după 23 august, în partid, din centrul universitar Iași era redus în vara anului 1945. Conform datelor Comitetului Județean PCR Iași, 203 studenți erau membri ai Partidului Comunist¹¹. Comitetul continuă să spere în mărirea numărului de membri, intensificând, în acest scop, „munca de lămurire” în universitate. Nu își ascunde însă iritarea cu privire la această stare de lucruri, în condițiile în care participarea la cercurile de marxism-leninism a studenților „este slabă”¹². Cauza a fost pusă, în principal, pe seama sesiunii de examene.

Tendința de politizare a învățământului superior românesc, implicit a celui ieșean, este în corelație directă cu evoluția vieții publice din România de după 6 martie 1945. Universitatea din Iași reproduce, la scară redusă, întregul complex de tensiuni manifestate în țară dintre adepții revenirii la starea de lucruri interbelică – bazată pe reinterpretarea în paradigmă europeană a pluralismului politic și a libertății de opinie – și ai „noului val”, radicalizat în anii regimului Antonescu și ai războiului din Răsărit, în viziunea cărora statul și Universitatea trebuiau să fie „curățate” de urmele trecutului recent. Imperativele CAC nu reprezentau decât un argument în plus.

Incidentele dintre „studenții democrați” și cei „reacționari” (*tertium non datur*) s-au manifestat cu prisosință și la Iași. Amintim numai pe cele legate de impactul zilei de 10 mai – moment clasic de raportare la realitatea momentului. Același Comitet Județean PCR Iași

¹¹ DJANI, Fond Comitetul Regional PMR Iași, dosar 39/1945, f. 9.

¹² *Ibidem*, f. 12.

condamnă vehement „dezordinea” produsă în oraș la 10 mai 1946 de către studențimea „retrogradă”. Cu această ocazie, autoritățile „au întreprins cercetări în mijlocul studenților pentru stabilirea autorilor neregulilor provocate”¹³.

Intrarea României în orbita sovietică a avut repercusiuni fundamentale și din punctul de vedere al presiunii ideologiei totalitare, în emergență. Din această perspectivă, corpul academic de la Universitatea ieșeană a fost evaluat în mod diferit – în funcție de propria raportare la trecut, personală sau de grup – odată cu asumarea de către factorii politici a „noilor valori”. Profesorii *antifasciști* reprezintă, conform noii paradigme, adevărata democrație (populară), pe când ceilalți (liberali, țărăniști, cuziști etc) nu sunt decât exponenții *reacțiunii*. Totodată, cei care și-au asumat, la un moment dat, funcții de conducere în perioada regimului antonescian urmau a fi îndepărtați imediat din sistem, conform cerințelor Comisiei Aliate de Control.

Un semnal important al schimbării a fost dat de solicitarea potrivit căreia fondul de carte academică urma să fie cenzurat. Prima adresă a ministerului de resort către Biblioteca Centrală Universitară din Iași a sosit la 3 iunie 1945. Conform acesteia, fondul de carte trebuia revizuit radical, întrucât multe volume deveniseră inadecvate „din cauza cuprinsului dăunător bunelor relații cu Națiunile Unite”¹⁴. Solicitarea a comportat mai multe etape, lista cu publicații interzise crescând exponențial pe parcursul anilor 1946-1948.

Odată cu dispariția autonomiei universitare – fenomen declanșat în cursul anului academic 1945-1946 – posibilitatea de eschivare de la aceste ordine a devenit nulă. Mai mult, punerea lor în practică a găsit suficienți adepți în rândul profesorilor cu simpatii de stânga sau a membrilor Partidului Comunist. La cinci luni de la proclamarea *Republicii Populare Române*, rectoratul Universității din Iași primea o nouă înștiințare din partea Ministerului Învățământului Public, în cursul lunii mai a anului 1948. Conform acesteia, lista care conținea publicațiile interzise uzului studenților¹⁵ trebuia să producă efecte imediate la universitate. Urmare a adresei ministerului de resort, numărul lucrărilor

¹³ *Ibidem*, f. 21. Comunicatul Frontului Democrat Universitar din Iași.

¹⁴ DJANI, Fond Rectorat, dosar 8/1945, f. 49. Subînțelegem prin sintagma „Națiunile Unite”, Uniunea Sovietică.

¹⁵ *Publicații interzise până la 1 mai 1948*. Idem, dosar 4/1948, f. 594.

scoase din circuitul public a însumat 1336 de titluri¹⁶. Conform deciziei guvernului RPR, din 23 octombrie 1948, „Monitorul Oficial”¹⁷ a dat publicității o nouă listă cu publicații retrase din circuitul public și academic. Demersul a fost motivat, din nou, pe baza prevederilor Articolului 16 al Convenției de Armistițiu, cât și pe cele ale Articolului 5 al Tratatului de Pace de la Paris, din 10 februarie 1947. Pe de altă parte, Universitatea a primit dreptul de a păstra volumele care făceau obiectul interdicției, sub rezerva că acestea urmau să fie stocate în depozite speciale, cu acces limitat¹⁸.

Universitatea din Iași sub semnul ideologiei totalitare

Acțiunile întreprinse de noua putere instalată la 6 martie 1945 în vederea schimbării radicale a profilului societății românești au devenit prioritare și în sistemul de învățământ superior. Spațiu prin excelență al gândirii libere¹⁹, cu autonomie garantată de lege, adeseori percepută cutumiar, acesta urma să fie racordat total noilor comandamente politice. În esență, „acțiunea de anihilare a vechii elite intelectuale și de modificare a structurilor universitare și academice pe care aceasta și le constituise se înscria, ca o necesitate, în cadrul mai larg al distrugerii suprastructurii societății burgheze”²⁰.

Conform cercetărilor recente, etapele importante ale procesului de epurare din universitățile românești sunt implicit subsumate fenomenului destructurării instituțiilor fundamentale ale statului român din perioada anilor 1945-1947²¹. Imixtiunea guvernului Groza în treburile interne ale universității a fost graduală, în directă corelație cu fenomenul consolidării stângii comuniste în România și cu adeziunea tacită, uneori entuziastă a unei părți a corpului profesoral la noile comandamente politice.

¹⁶ *Ibidem*, f. 620.

¹⁷ *Ibidem*, f. 303-304. În intervalul 1945-1948 au apărut în „Monitorul Oficial”, succesiv, 50 de liste cu titluri de publicații supuse regimului special.

¹⁸ *Ibidem*, f. 303.

¹⁹ Guvernul Petru Groza a interpretat, gradual, fenomenul în paradigmă marxistă. În viziunea acestuia, *gândirea liberă* a fost răspunzătoare de lansarea în spațiul universitar românesc interbelic (în cel ieșean, mai ales) a ideilor legionare, „fasciste” și „reacționare”.

²⁰ Maria Someșan, *Eliminarea vechii elite universitare 1944-1950*, în *Dosarele Istoriei*, nr. 4 (68), 2002, p. 5.

²¹ *Ibidem*.

Anii 1944-1945 au stat sub imperativul *defascizării* vieții universitare. Sub acoperirea prevederilor Convenției de Armistițiu, au fost înlăturate de la catedră cadrele care în perioada 1938-1944 au avut funcții de conducere și care au „cauționat”, prin girul acordat, regimurile carlist, legionar și antonescian. Cazul istoricului Petre P. Panaitescu, de la Universitatea din București, este definitoriu din această perspectivă. Mai mult, Legea nr. 217/1945, continuare a Decretului-lege nr. 486/1944 și a Legii nr. 594/1944, extinde și mai mult interpretarea în legătură cu persoanele pasibile de epurare, ea făcând referire, printr-o formulare vagă, la toți cetățenii care, într-o formă sau alta, „au luat atitudine antidemocratică”²².

Anul 1946 a reprezentat diminuarea, până la dispariția totală, a autonomiei universitare. Aparent birocratică, acțiunea a reprezentat un pas decisiv în subordonarea universității factorului politic. Adăugăm la aceasta și sentimentul, insidios, trăit de o bună parte a lumii academice, potrivit căruia o veche tradiție europeană a fost definitiv îndepărtată din spațiul universitar românesc²³.

Ședințele Senatului Universității din Iași sunt dominate, pe parcursul anilor 1946 și 1947, de problema politizării învățământului superior și a încălcării tot mai pronunțate a autonomiei universitare de către factorii guvernamentali. Aceasta este vizibilă atât în presiunile exercitate de putere în ceea ce privește grăbirea procesului de epurare, precum și în mesajele imperative sosite de la București în legătură cu modalitatea, căile și soluțiile pe care Universitatea trebuia să le urmeze necondiționat, în vederea îndepărtării din sistem a „indezirabililor”.

Profesori de elită ai instituției ieșene – îi amintim, printre alții, pe Ștefan Bârsănescu, Dan Bădăraș, Petru Caraman – au atras atenția, pe parcursul anului 1946, asupra pericolului încălcării principiului autonomiei universitare, chiar dacă aceasta era „motivată” de imperativul

²² *Ibidem*, p. 7.

²³ Gr. T. Popa (1892-1948), profesor al Facultății de Medicină din Iași până în 1928, declara în 1946: „Este ușor de înțeles ca dictatorii să încerce constrângerea cercetării și selecționării obiective, pentru că ei constrâng statul întreg [...]. Ei vor să-și introducă oamenii lor în universități, oameni insuficienți, dar partizani, sau vor să-și impună legile pe care le respinge bunul simț comun și care totdeauna s-au dovedit a fi dezastruoase.”, *Ibidem*, p. 8.

epurărilor²⁴. Decanul Facultății de Medicină, profesorul Țupa, declara în ședința Senatului universității din 23 martie 1946: „Universitatea nu este a partidelor. Ea este peste partide. Ea nu se schimbă după partide și după vremuri”²⁵. Atitudinea lui Alexandru Țupa, ca și aceea a lui Grigore T. Popa – plecat de la Universitatea ieșeană la cea din București, în 1928 – nu este singulară, însă opiniile de acest fel au devenit minoritare în contextul sovietizării societății românești și a asumării noii direcții, din motive ideologice sau personale, de către o bună parte a corpului academic ieșean.

Anul universitar 1947-1948 a coincis cu instaurarea oficială a regimului comunist în România, la 30 decembrie 1947. A debutat, oricum, sub auspicii dintre cele mai nefavorabile – menționăm cea mai amplă eliminare din învățământul superior, *comprimările*²⁶ din toamna anului 1947 – pentru a se încheia cu promovarea *Legii învățământului*, prin Decretul 175 din 3 august 1948. Procedura *comprimărilor* a reprezentat formula prin care profesorii indezirabili, dificil de subsumat cerințelor CAC de *defascizare* a învățământului superior, din lipsă concretă de dovezi incriminatorii, urmau a fi îndepărtați din sistem din rațiuni de ordin bugetar, „în vederea realizării comprimării cheltuielilor de personal de toate categoriile”²⁷. În realitate, concedierile s-au făcut din cauza convingerilor exprimate public sau în scris de „indezirabili” cu privire la dispariția autonomiei universitare și a declanșării epurărilor.

La Universitatea din Iași, *Comisia de comprimare* a fost reprezentată de C. Mihul, prorector, I.Gh. Mihăilescu, decanul Facultății de Științe și D. Simionescu, reprezentantul Facultății de Litere.

²⁴ Nu toți membrii Senatului au condamnat diminuarea, până la dispariție, a autonomiei. Universitatea din Iași reproduce, în linii generale, pozițiile antagonice, „de clasă”, pe care se găsea societatea românească, în ansamblul ei, după 1945. Profesorul C. Balmuș, de la Facultatea de Litere, chiar a ținut să precizeze că „ideea autonomiei universitare a folosit ca un scut foarte comod sub care unii profesori vor să-și ascundă *slăbiciunile cetățenești și didactice* (s. n.) [...] Nu se poate admite o autonomie universitară *de care să se folosească fasciștii* (s. n.)”, DJANI, Fond Rectorat, dosar 80/1946.

²⁵ Idem, dosar 33/1946, f. 49. Ședința Senatului Universității din 23 martie 1946.

²⁶ Maria Someșan, *loc. cit.*, „Comprimările” au fost operate sub pretextul redresării economiei, care avea nevoie de un exemplu concret de austeritate bugetară.

²⁷ Mariana Momanu, *Educație și ideologie. O analiză pedagogică a sistemului totalitar comunist*, Iași, 2005, p. 182.

Organismul a fost subordonat *Comisiei pentru raționalizarea învățământului universitar*, creată în baza deciziei Ministerului Învățământului din 23 mai 1947. Ulterior, aceasta a fost reorganizată în *Comisia interministerială pentru învățământul superior*, la 16 iulie 1947.²⁸ Comisia a desființat 72 de posturi, printre care cele ale profesorilor Petru Caraman, Șerban Cioculescu și Victor Iancu²⁹. Au fost vizate și catedrele din componența facultăților. La Facultatea de Drept au rămas 10 catedre din 20, dintre care patru cu salarizare și trei fără³⁰. În consecință, numărul cadrelor didactice de la Universitatea ieșeană s-a redus de la 457, în anul academic 1946-1947³¹, la 156 în anul de învățământ 1948-1949³². În paralel cu procesul de epurare au fost angajate cadre noi, corespunzătoare noului profil ideologic; drept urmare, se constată următoarea situație numerică a corpului profesoral de la Iași: 295 în anul academic 1950-1951, 299 în 1951-1952, 352 în 1953-1954, 347 în 1954-1955, 423 în 1956-1957³³.

Prevederile noii Legi a Învățământului, din august 1948, au schimbat în mod radical întreaga filozofie a sistemului educațional din România, de la cel primar, la cel superior. În ceea ce privește studiile universitare, articolul 33 prevedea că „actualele facultăți și școli de învățământ superior vor fi restructurate, conform prezentei legi. În acest scop se vor putea desființa catedre inutile, altele vor putea fi raționalizate după necesități sau se vor crea catedre noi [...]”³⁴. În paralel cu desființarea unor catedre și facultăți de tradiție³⁵, la Universitatea ieșeană au apărut altele, în acord cu noile orientări. Catedrele de *marxism-leninism*, de *materialism dialectic* și, ulterior, de

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ „Economii realizate acum vor avea consecințe dezastruoase în viitor prin rezultatele slabe ce va da învățământul în general și cel universitar, în special”. Declarația profesorului Râșcanu, decanul Facultății de Medicină. *Ibidem*, p. 183.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Em. Bold, Gh. Platon, Gh. Tanasă, *Universitatea din Iași în epoca contemporană (legislație, structură, profesori, studenți, bază materială)*, în *Istoria Universității din Iași*, Iași, 1985, p. 144.

³² *Ibidem*, p. 145.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 184-185.

³⁵ Cu această ocazie au încetat a mai fi studiate limba latină, sociologia, psihologia, logica, considerate discipline incompatibile cu noua orientare ideologică.

comunism/socialism științific vin să întregască schimbarea de profil a instituției, racordată imperativelor ideologice ale regimului.

La finalul anului academic 1948-1949, facultăților li s-a cerut să întocmească *Rapoarte de activitate*, din care să reiasă modul de aplicare a măsurilor de reformă, precum și afilierea cadrelor universitare la principiile acesteia. Fără îndoială, „anul universitar 1948-1949 debuta sub semnul noii legi și fiecare facultate, chiar fiecare profesor, urma să răspundă direct de punerea în aplicare a ideologiei reformei: materialismul dialectic și istoric”³⁶.

Caracterul nociv, antinațional, al Legii Învățământului din 1948 a fost reliefat de către cercetători chiar și în ultimii ani ai regimului Ceaușescu. În condițiile epocii, criticile transparente la adresa „reformei” educației nu ar trebui să treacă neobservate, pentru că acestea reprezintă un „barometru” interesant al poziționării Școlii istorice de la Iași față de comandamentele puterii. Dincolo de plierile „strategice”, „de serviciu”, imposibil de ocolit, rămân constatările făcute la aproape patru decenii de la eveniment: „Astfel, scurtarea studiilor medii de la 12 la 10 ani, crearea unui sistem de licee de cultură generală unice, când realitatea demonstrase deja necesitatea studiului pe secții; eliminarea sau restrângerea considerabilă a unor importante discipline [...], fărâmițarea învățământului superior în specialități înguste, rigiditatea și centralismul excesiv în elaborarea planurilor și programelor, toate acestea au generat dificultăți în buna desfășurare a învățământului, au impietat asupra calității lui și, mai ales, asupra pregătirii specialiștilor [...]”³⁷.

Perioada 1948-1953 este subsumată câștigării puterii în România de către Partidul Comunist și de „satelizare” a statului la Uniunea Sovietică. În numele *dictaturii proletariatului*, criteriul apartenenței la „noua clasă”³⁸, bazat pe *originea socială sănătoasă*, a fost aplicat cu rigurozitate: „Epurările continuă până la eliminarea tuturor indezirabililor, procesul de centralizare și politizare se desfășoară în ritm

³⁶ Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 185.

³⁷ Em. Bold, Gh. Platon, Gh. Tanasă, *op. cit.*, p. 127.

³⁸ Folosim sintagma consacrată a lui Milovan Djilas, care a dat și titlul unei cărți fundamentale a disidentului iugoslav, *Noua clasă. O analiză a sistemului comunist*, în fapt prima critică de substanță a teoriei comunismului est-european. Acesta nu este nicidecum egalitar, ci creează privilegii pentru toți cei aflați la vârful puterii.

alert, atingând, către sfârșitul intervalului, palierul controlului total”³⁹. Prin adresa Ministerului Învățământului, din 25 martie 1950, s-a solicitat un tablou complet al cadrelor universitare în ceea ce privește *încrederea politică* a acestora față de regimul comunist. Erau vizate, deopotrivă, „elementele cele mai de încredere”, „elementele în care nu se poate avea încredere”, precum și „elementele ce au avut manifestări nesănătoase în anul curent”⁴⁰. Situația trebuia să fie remisă, confidențial, Direcției Regionale de Cadre. Urmare a acestei decizii, profesorii își puteau începe activitatea la catedră numai în condițiile în care aceștia corespundeau criteriilor ideologice.

Ideologia comunistă, ilustrată prin catedrele de științe sociale, a vegheat inclusiv asupra domeniului disciplinelor care, deși nu puteau fi subsumate ideologicului (matematica, fizica, chimia, biologia, geografia), urmau a fi racordate *științei sovietice*. Potrivit noilor comandamente, cadrele de la Științe Sociale „trebuie să lămurească cu răbdare și să convingă cadrele didactice de la catedrele de științe speciale că nu poate exista știință care să nu se bazeze pe concepția materialist-dialectică, că nu poate fi vorba de progresul științei fără de adoptarea unei poziții partinice în știință, fără de combaterea hotărâtă a apolitismului”⁴¹.

Dispariția lui Stalin a produs o ușoară relaxare în procesul de epurare din universitățile românești, însă regulile de selecție a cadrelor din învățământul superior au fost menținute de partid. Pe parcursul deceniului al șaselea se simte tot mai acut lipsa unei legislații coerente, privitoare la învățământul universitar. Actele normative elaborate între anii 1950 și 1957 au în vedere, în special, îndepărtarea universității de spiritul deceniilor trecute, în condițiile în care legea din 1948 fixase numai cadrul de ansamblu al noii paradigme educaționale. Amintim, printre altele, decretul nr. 13/14.01.1950 privitor la acordarea titlurilor științifice, Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 65/17.01.1950 privind organizarea examenului de stat, HCM nr. 1894/20.09.1952 cu privire la normarea activității didactice și științifice, decretul nr. 529/7.01.1953 privitor la gradele didactice universitare, decretul nr. 291/31.07.1953 privind pregătirea cadrelor didactice și științifice, HCM

³⁹ Maria Someșan, *loc. cit.*. Există, evident, și excepții de la regulă. Este cazul multor intelectuali, universitari deopotrivă, care și-au ascuns sau renegat trecutul „burghez” și s-au înregimentat cu entuziasm atent construit la noua ordine socială.

⁴⁰ DJANI, Fond Birou Personal, dosar 1/1950, f. 57.

⁴¹ Idem, Fond Rectorat, dosar 13/1950, f. 8.

nr. 2471/25.07.1953 privitoare la organizarea aspiranturii, HCM nr. 2877/31.08.1953 privitoare la funcționarea facultăților muncitorești și HCM nr. 1003/10.07.1957 privitoare la îmbunătățirea învățământului superior⁴².

La sfârșitul anului 1956, reverberațiile revoluției din Ungaria, resimțite și la Universitatea din Iași, au dus la înăsprirea acțiunilor în vederea întăririi *vigilenței revoluționare* a cadrelor didactice și a studenților. Regimul reacționează cu duritate. În consecință, „au loc arestări și masive exmatriculări în rândurile studențimii și un număr de noi disponibilizări în corpul didactic, afectând, de această dată, mai ales cadrele auxiliare”⁴³. Presiunea politică asupra universității s-a manifestat prin ponderea accentuată, la toate profilurile, a cursurilor de comunism științific⁴⁴, precum și a cercurilor de marxism-leninism din cadrul *Universității serale de partid*.

*

La 31 iulie 1945, rectorul Universității din Iași, Alexandru Myller, și-a înaintat demisia ministrului Educației Naționale din cabinetul Groza, Ștefan Voitec. Motivul demisiei l-a constituit interpretarea personală a profesorului Myller privitoare la rolul și atribuțiile *Comisiei de epurare* de la Universitatea ieșeană, în calitatea sa de șef al acesteia⁴⁵. Ea nu este nici una a toleranței – atât cât putea fi aceasta pusă în aplicare în condițiile epocii – și nici a spiritului critic. Dimpotrivă, demisia rectorului are la bază considerații vindicative, dublate de sentimentul potrivit căruia procesul de epurare de la Universitatea din Iași a decurs în parametri nesatisfăcători.

În actul de demisie, Alexandru Myller a precizat de la început: „Faptul că am fost numit rector în urma actului de la 23 August mi-a impus sarcina grea și neplăcută de a face epurația politică printre colegii mei. Știam bine că la universitatea de unde a pornit mișcarea antisemită și legionară, care a adus dezastrul țării și în orașul unde au murit peste

⁴² Dănuț Doboș, *Universitatea ieșeană în primele decenii de după cel de-al doilea război mondial*, teză de doctorat, Iași, 1994, p. 155-156.

⁴³ Maria Someșan, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁴ În perioada regimului Nicolae Ceaușescu numele disciplinei a fost schimbat în *sociologism științific*.

⁴⁵ Ministerul Educației Naționale a înființat *Comisii de epurare* în universitățile din România din luna octombrie 1944. *Ibidem*, p. 8.

11.000 de oameni⁴⁶ de pe urma unui pogrom, care, în definitiv, nu era decât continuarea unor manifestații și excese studențești, epurația trebuia să fie severă. Am făcut una dreaptă, mai severă ca în altă parte, totuși îngăduitoare și poate insuficientă pentru a îndepărta pe cei ce ar putea aduce reacțiunea în universitate [...]”⁴⁷.

Problema eliminării din viața universitară a unei părți consistente a corpului academic ieșean, declanșată în primăvara anului 1945, reprezintă, în continuare, una dintre temele importante în cercetarea fenomenului apariției și evoluției regimului comunist din România. Parte integrantă a mecanismului sovietizării societății, epurarea elitei academice de la Iași oferă, la rândul ei, date concludente privind implicarea factorului politic în Universitate, perceput, de acum, ca sursă esențială în procesul de creare a „omului nou”, racordat pe deplin la noile comandamente ideologice. Din această perspectivă, „termenii care caracterizează cel mai bine starea Universității ieșene [...] sunt: excese, abuzuri, ilegalități”⁴⁸.

Cadrul legislativ prin care a fost autorizată funcționarea *Comisiilor de epurare*, în sensul larg al termenului, a fost stabilit prin Legea nr. 461/1944, consecință a semnării Convenției de Armistițiu dintre România și Națiunile Unite. Articolul 4 face referire la înființarea acestor comisii, care erau îndrituite să facă „cercetări înăuntrul departamentului sau instituției prin toate mijloacele ce le stau la dispoziție”. Legea prevedea că rezultatele acestor verificări, aprobate în prealabil de șeful instituției, „nu vor putea fi atacate sau contestate pe nici

⁴⁶ Cifra infirmată categoric de cercetători. Afirmția lui Myller este eronată, subiectivă și ideologizantă, deopotrivă.

⁴⁷ DJANI, Fond Rectorat, dosar 8/1945, f. 590-591. În demisie se precizează, în continuare: „[...] Că (epurarea, n.n.) a fost îngăduitoare reiese spre exemplu din faptul că profesorul Dașcovic, absolvit la noi, a fost epurat de Comisia Presei. Că a fost ineficientă reiese spre exemplu în acțiunea asistenților Facultății de Științe în favoarea legionarului Coșciug, a profesorilor Facultății de Litere în favoarea hitleristului Vulpe, a Facultății de Medicină în favoarea legionarei Chelărescu și din activitatea profascistă ce se accentuează tot mai mult printre studenți. Dar ceea ce e deprimant și de nesuportat pentru mine e faptul că aceste manifestații reacționare nu au întâmpinat în minister nici un gest de dezaprobare, de respingere. Prin aceasta autoritatea mea față de colegi a fost știrbită, am rămas expus calomniilor și forțat să trăiesc într-o atmosferă de intrigă de nesuportat”. Calitatea de matematician de talie europeană a lui Alexandru Myller nu este subsumată acestei împrejurări.

⁴⁸ Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 174.

o cale” (art. 5)⁴⁹. Urmare a acestor dispoziții, la 2 octombrie 1944 Senatul Universității din Iași a stabilit următoarea componență a Comisiei: profesorul Leon Baliff (Facultatea de Medicină), profesorul Gheorghe Zane (Facultatea de Drept) și profesorul Ioan Botez (Facultatea de Științe)⁵⁰. La începutul lunii iulie 1945 s-a stabilit noua componență a Comisiei de epurare: rectorul Alexandru Myller – președinte, Iorgu Iordan și Gheorghe Zane – membri⁵¹. Urmare a acuzațiilor de tergiversare a epurărilor, profesorul Zane a fost înlocuit de istoricul Andrei Oțetea. Prezența unor personalități de calibru în Comisie, toate fiind nume consacrate în lumea științifică românească și europeană în propriile domenii de cercetare, urma să acorde autoritate organismului, în condițiile în care majoritatea acestora își exprimaseră în mod public convingerile de stânga.

Actul normativ din 1944 a fost completat de prevederile Legii nr. 217/1945. Potrivit articolului 9, comisiile de epurare puteau să colecteze informații despre indezirabili „pe orice cale, chiar fără ascultarea funcționarului cercetat”⁵². Cadrele didactice au fost obligate să depună declarații și memorii de activitate amănunțite pentru intervalul 1938-1944, considerat de referință. Au fost îndepărtați din sistemul universitar ieșean profesori de înaltă ținută științifică, precum Ion Plăcișteanu (Facultatea de Științe), Petre Dragomirescu și Gheorghe Drăgănescu (Facultatea de Drept), Dumitru Găzdaru (Facultatea de Litere), Constantin Vasilescu (Facultatea de Medicină), Constantin Tomescu (Facultatea de Teologie), Radu Vulpe și Emil Diaconescu (Facultatea de Litere și Filosofie) ș.a.⁵³. Din cele 32 de propuneri de încetare a activității la Universitatea din Iași, 29 au fost aprobate de ministerul de resort⁵⁴.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 175.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Conform cercetătoarei Maria Someșan, Iorgu Iordan a fost cel mai zelos membru al Comisiei de epurare de la universitatea ieșeană. Potrivit *Memoriilor* acestuia, „în mai puțin de cinci, șase săptămâni am izbutit să scăpăm Universitatea ieșeană de circa treizeci de profesori, conferențieri și asistenți”. Maria Someșan, *loc. cit.*, p. 8. Ulterior, între 1945 și 1947 Iorgu Iordan a fost numit de guvernul Groza ambasador al României la Moscova. Din 1946 s-a transferat la Universitatea din București.

⁵² Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 176.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 179.

În cursul anului 1950, în condițiile în care criteriile strict ideologice ale epurării erau, totuși, inoperabile, dar profilul academic al profesorilor era considerat a fi neracordat noilor principii staliniste, s-a recurs la măsura pensionării anticipate sau la schimbarea serviciului. Este cazul profesorilor Constantin Angelescu, Grigore Teodoru, Octav Ionescu și Ion Buzea de la Facultatea de Drept, Petru Caraman și Nicolae Bagdasar, de la Facultatea de Litere⁵⁵. Pe parcursul anului universitar 1951-1952 au urmat alte îndepărtări din învățământul superior ieșean, fiind vizate 20 de cadre. Îi menționăm pe profesorii Ștefan Bârsănescu, Petre Botezatu, Teofil Simenschy ș.a.

La Universitatea din Iași, presiunea ideologiei marxist-leniniste a devenit o constantă a deceniului al șaselea, în condițiile în care partidul considera că este imperios necesar ca în învățământul superior, poate mai mult ca oriunde, „lupta fără cruțare împotriva oricăror rămășițe ale educației și culturii burgheze”⁵⁶ să fie dusă mai departe. Cursurile universitare, indiferent de profilul acestora, dar, mai cu seamă, cele de științe sociale, sunt minuțios analizate, pentru a se vedea în ce măsură ele corespund noilor orientări. Concomitent cu procesul de pregătire politico-ideologică a propagandiștilor, cadrele didactice au urmat, la rândul lor, cursuri de comunism științific, desfășurate în cadrul *Universității serale de marxism-leninism*, condiție esențială atât pentru rămânerea la universitate, cât și pentru promovare. Competența științifică este subsumată celei a unei bune pregătiri ideologice, element fundamental în procesul de evaluare a afilierii la comandamentele puterii.

Raportul pe anul 1950 al *Universității serale de marxism-leninism*, organizată sub egida instituției ieșene, reprezintă, prin „vocea” documentului, o mostră indubitabilă a spiritului epocii: lucrările se țineau în aula Facultății de Drept, cu „2 lecții pe seară”; din 159 de înscriși, au absolvit 135; au fost susținute 39 de lecții de marxism-leninism și 10 seminarii: șase lecții de marxism-leninism, cinci de economie politică, patru de istoria RPR, unul de cultură generală, cinci despre viața de partid, trei de economie mondială și trei de materialism dialectic⁵⁷. Asistenți de marxism-leninism au fost Gavril Lupșa, Ilie Grămadă, Carol Braunstein, Ichil Benditer, Constantin Calistru și Nathan

⁵⁵ Em. Bold, Gh. Platon, Gh. Tanasă, *op. cit.*, p. 159.

⁵⁶ Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 198-199.

⁵⁷ DJANI, Comitetul Regional PMR Iași, Secția de Propagandă și Agitație. Arhiva de Partid, Fond II/1950, f. 94.

Lupu, iar ca director de studii a fost numită Janeta Benditer⁵⁸. Ultimii doi au activat și în cadrul Secției de propagandă și agitație a Comitetului regional de partid Iași⁵⁹. De asemenea, o parte dintre profesori au fost cooptați și în *Comisia de învățământ public de pe lângă regionala de partid*, primind atribuții privitoare la învățământul superior ieșean: Jean Livescu, Constantin Mihul, Teodor Săveanu și I. Creangă⁶⁰.

Întocmit conform noului canon ideologic, textul Raportului asupra activității *Universității serale de marxism-leninism* reprezintă o mostră elocventă de umor involuntar, combinat cu „limbajul de lemn”, temeinic însoțit de raportor. Documentul aduce la cunoștință următoarele: „Fiecare propagandist își citea lecția în fața responsabilului de secție și a directorului de studii. În afară de lecțiile de economie politică, care atâta timp cât erau ținute de Sosner erau greu de înghițit, nu am înregistrat greșeli politice. Lecțiile erau citite, afară de cele de materialism dialectic, care erau expuse liber de propagandist pentru că el nu putea fi convins să le citească (nici nu prea vedea bine). Totuși scoteau notițe pe care le-am controlat în parte, mai ales cu ocazia consultațiilor”⁶¹. Autocritica, componentă esențială a retoricii regimului comunist, este, la rândul ei, prezentă. Între lipsurile evidente, erau consemnate următoarele: „recrutarea studenților a fost cam mecanică; nu am avut colective de profesori; nu am folosit suficient ajutorul Cabinetului de partid în ceea ce privește pregătirea propagandiștilor”⁶². Astfel, la finele anului academic 1950-1951 s-a apreciat la Rectorat că „pentru ridicarea nivelului profesional, ideologic și politic al cadrelor s-au folosit diferite căi”⁶³. *Tovarășii profesori* (s.n.) „au fost încadrați în diferite trepte ale învățământului ideologic și politic [...]. Cabinetul de Științe Sociale a organizat un ciclu de conferințe cu caracter ideologic, iar în cadrul multor facultăți au fost organizate discuții în cercuri de studii, colective de catedră, laboratoare. Ședințele de analiză a cursurilor

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, Fond III, dosar 13/1951, f. 2.

⁶⁰ *Ibidem*, Fond II, dosar 54/1949, f. 16.

⁶¹ *Ibidem*, Fond II/1950, f. 94.

⁶² *Ibidem*, f. 95.

⁶³ Idem, Fond Rectorat, dosar 235/1951, f. 27. *Dare de seamă* a Universității pe anul 1950-1951.

au fost, de asemenea, un prilej de dezbateri și lămurire a multor probleme științifice și ideologice”⁶⁴.

Ingerința partidului în treburile interne ale universității reprezintă unul dintre fenomenele specifice perioadei comuniste. Sub regimul lui Gheorghe Gheorghiu Dej aceasta a îmbrăcat forme agresive, „la lumina zilei” și subsumate în mod direct noii orientări a statului român. Funcțiile de conducere sunt condiționate de afilierea la PMR, iar exponenții acestora primesc „sarcini” diverse. În aprilie 1953, conducerii Universității îi sunt prezentate următoarele obiective: îmbunătățirea compoziției sociale a studenților și a personalului didactic; colaborarea cu organisme studențești, sub îndrumarea organelor de partid din universitate, pentru îmbunătățirea muncii de educare comunistă a studenților; participarea cadrelor universitare la organizarea timpului liber al studenților; popularizarea sancțiunilor disciplinare, în vederea demascării elementelor dușmănoase și retrograde⁶⁵.

În ceea ce privește conținutul programelor de învățământ universitar, acesta reprezintă oglinda fidelă a noii paradigme didactice, orientată pe deplin spre *modelul unic*, de inspirație sovietică. Obediența totală a PMR față de PCUS⁶⁶ – „partidul-călăuzitor” – s-a reflectat în impunerea în universitatea ieșeană a modelului programelor universitare sovietice, inclusiv la facultățile cu profil tehnic și științific. Fenomenul își are propriile explicații, în condițiile în care Războiul Rece – „conflict” prin excelență ideologic – a avut drept componentă esențială și competiția tehnologică dintre URSS și SUA, percepută la Moscova drept element esențial în demonstrarea superiorității sistemului social-economic comunist. Spre exemplu, la Facultatea de Științe Naturale urmarea liniei programelor universitare sovietice a devenit imperativă, iar contribuțiile „științifice” ale lui I. Miciurin⁶⁷ și T. Lîsenko⁶⁸ urmau să fie preluate ca model în cercetarea biologiei

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar 236/1951, f. 71.

⁶⁶ PCUS – Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. Până în 1952 denumirea a fost aceea de Partidul Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice: PC(b)US.

⁶⁷ Ivan Vladimirovici Miciurin (1855-1935), botanist, membru de onoare al Academiei de Științe a URSS.

⁶⁸ Trofim Denisovici Lîsenko (1898-1976), agronom, director al Institutului de Genetică al Academiei de Științe a URSS.

plantelor⁶⁹. Conducerea Universității ieșene afirma, în context, că „activitatea noastră științifică trebuie să ducă înainte știința teoretică, dar, în același timp, să contribuie în mod direct și la țelul nostru fundamental, clădirea socialismului în țara noastră, prin ajutorul substanțial dat industrializării”⁷⁰.

„Noul curs” imprimat în partid în ultimii ani ai regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej, ilustrat, la nivel oficial, prin *Declarația din aprilie 1964*, precum și de prevederile decretelor nr. 5/1963, nr. 767/1963, nr. 176/1964 și nr. 411/1964 privind amnistierea deținuților politici din România, a slăbit, pe cale de consecință, presiunea ideologicului în instituțiile de învățământ superior.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” a căutat, la rândul ei, să fructifice avantajele „dezghețului politic”, cu rezultate concretizate atât în revenirea la o stare de relativă normalitate a vieții academice, cât și în recuperarea vechilor legături cu lumea universitară europeană.

Abstract*

POLITICS AND CULTURE UNDER THE SIGN OF TOTALITARISM. THE UNIVERSITY OF IASI BETWEEN 1945 AND 1965

The year that followed the end of World War II marked for the University of Iași the beginning of a period marked by numerous difficulties. Most testimonies of the epoch confirm this reality, under the conditions in which these were provided by the prestigious members of the Iasi university community, who described and characterized the war and post-war years, as being the most difficult in the whole existence of the first higher education institution of modern Romania.

The intrusions into the activity of the University of Iași allowed for multiple forms of manifestation: material ones, political ones, to which one should add as an element of novelty the emerging pressure of the Marxist – Leninist ideology, in order to radically transform the composition and competences of the teaching body in line with the new orientation of the Romanian State after 23 August 1944.

⁶⁹ DJANI, Fond Rectorat, dosar 194/1952, f. 168. Eventualele modificări aduse programei sovietice urmau să fie justificate.

⁷⁰ *Ibidem*, dosar 236/1951, f. 75.

* Rezumat tradus de Coralia Costaș.

From the material perspective, the University was confronted with the period of the refuge of the institution in Transylvania, with the serious deterioration of the main building and of the other establishments, doubled by the imperative request from the Allied Control Commission for the return to the USSR of the scientific instruments and specialized volumes brought to Iași from Bessarabia, the northern part of Bucovina and Transnistria during the years of the eastern campaign of World War II.

The economic difficulties, much more visible in Iași and in Moldavia than in other parts of Romania, considerably affected the material situation of the teaching and administrative body, implicitly the students, condition which is sometimes minimized by the new authorities from Bucharest.

The chronic penury of funds and especially the acute feeling of no horizon marked to a great extent the first years of the post-war period at the University of Iași.

The entrance of Romania into the orbit of the Soviet domination, and implicitly under the cone of shadow of the Marxist-Leninist ideology, represented for the Iasi university community the detour of an academic profile that until, the start of World War II had been connected to the European spirit.

The tendency of politicizing the Romanian higher education, implicitly of the one of Iasi, is in direct correlation with the evolution of public life in Romania after 6 March 1945.

The University of Iași reproduces, at a reduced scale, the whole complex of pressures manifested throughout the country between the adepts of the return to the between war state of matters and those of the “new wave”, radicalized during the years of Antonescu regime and of the eastern campaign of World War II, in whose vision the State and the University had to be “cleaned” of the traces of the recent past.

“The new cours” impressed by the communist party during the last years of Gheorghe Gheorghiu-Dej regime, illustrated at the official level by the Declaration of April 1964, consequently diminished the pressure of the ideological factor in higher education institutions.

“Alexandru Ioan Cuza” University searched in its turn to fructify the advantages of the “political thaw”, with the results which consisted both in the return to a relative state of normality of the academic life, and in the recovery of the old connections with the European university world.